

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

TSHIVENDA LUAMBO LWA U ENGEDZA LWA U THOMA (FAL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

2023

MARAGA: 80

TSHIFHINGA: AWARA 2

Bammbiri ili li na masiatari a 11.

NDAELA NA MAFHUNGOTHANGELI

1. Bammbiri ili li na KHETHEKANYO THARU:

KHETHEKANYO YA A: Tholokanyondivho	(30)
KHETHEKANYO YA B: Manweledzo/Samari	(10)
KHETHEKANYO YA C: Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo	(40)
2. Fhindulani mbudziso DZOTHE kha hedzi khethekanyo.
3. Thomani khethekanyo INWE na INWE kha siatari LISWA.
4. Hune khethekanyo INWE na INWE ya fhelela hone ni talele.
5. Nomborani phindulo dzanu zwi tshi anana na kunomborelwe kwa mbudziso.
6. Ni tshi fhedza u fhindula mbudziso, ni pfuke mutala ni kone u ya kha i tevhelaho.
7. Ni dzhieze nzhele zwiga zwa u vhala, mupeleto, tswayo na khethekanyo ya maipfi.
8. Ni eletshedzwa lwa tshothe uri ni shumise ndangatshifhinga iyi yo anganywaho:

KHETHEKANYO YA A: Henefha kha minetse ya 50	
KHETHEKANYO YA B: Henefha kha minetse ya 20	
KHETHEKANYO YA C: Henefha kha minetse ya 50	
9. Nwalani zwi no vhalea, nahone nga vhudele.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO

MBUDZISO 1: PHUROSА

Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khao.

TSHIBVELEDZWA TSHA A

ZWI A KONADZEA

- 1 Mme a Vhahangwele vho vha vha tshi tou rwa thoho nga fhasi uri mutukana wavho muthihi fhedzi a dzhene tshikolo. Vho vha na fhulufhelo la uri arali a dzulela u vhona thelevishini hune ha khou ambiwa luisimane u do fhedza na ene o kona u amba tshikhuwa. Vhahangwele o vhuya a tou vha na miwaha ya fumi na miraru o sokou dzula hayani a tshi talela thelevishini. 5
- 2 Tsho dinaho mme a Vhahangwele ndi u tuwa ha mukalaha wavho afho hayani. Zwi nga zwo todou vha thithisa na muhumbulo. Ndi ngazwo vho vhona uri u dzula na niwana hayani zwi khwine, vhe nae u do vha bvisa vhluludu. Ho tou fa mudedekadzi Vho Matevhu vhe vha zwi wana nga vhahura uri hu na niwana a sa yiho tshikoloni nahone o no vha na miwaha o sokou dzula hayani. 10
- 3 Vho Selina mme a Vhahangwele vho do farwa nga vhulwadze he ha vha fhirisa shangoni. Ndi henefha he mudedekadzi Vho Matevhu vha kona u amba na Vhahangwele nga zwa tshikolo. Niwana ho ngo konda naho o vha a sa divhi nzulele ya tshikolo. 15
- 4 O thoma gireidi ya u thoma zwenezwo e na miwaha ya fumi na miraru. Thohoyatshikolo vho vha vha si khou tenda vha tshi ri vha muhasho a vha nga tendi niwana wa miwaha mingafho a tshi vhala gireidi ya u thoma, o no fhirelwa nga tshifhinga nahone u do dina vhana vhatuku. Vho Matevhu vho no tangana na vhanwe vhagudisi vha ri kha ri thuse niwana ri songo mu humbulela zwiwe nahone ri do amba nae arali a tshi khou bva nda ha tshanda. 20
- 5 Vhahangwele o vha niwana wa mapfura ndevheni. Naho o vha a tshi khou dzhena kilasini na vhana vhatuku, o vha a tshi tamba navho zwavhudi. Kha sia la tshikolo ho ngo vhuya a vha na thaidzo. O tavhanya u fara kha sia la u vhala khathihi na u niwala. O vha a tshi funa tshikolo nga ndila i mangadzaho. 25

6	Ri tshi da kha sia la mitambo, o vha a sa dzheneleli naho o vha a tshi zwi funa. Thaidzo ho vha miwaha i sa tendi kha zwothe. Musi ho bviwa u ya tamba, o vha a tshi thusa vhagudisi nga u dzudzanya vhana nga ndila yo teaho. Huwe vhagudisi vha si tsha ita tshithu vho fulufhela Vhahangwele uri nangoho u do ita mushumo.	30
7	Vhagudisi vho do langana u fhirisela Vhahangwele kha gireidi ya vhanu nga u vhona u didina hawe kha thero dzothe. Hafhu nga tshifhinga itshi ndi muso o vha o fanela o no vha sekondari nahone a tshi khou ita gireidi ya vhufumi na hvuhili. Vhahangwele o fhedza pfunzo dza phuraimari e muthannga muhulwane hone e na mikhwa.	35
[Zwi bva kha thimu ya vhalangi]		

- 1.1 Vho Selina vho vha vhe na vhana vhangana? (1)
- 1.2 Ndi nnyi o fhedzelaho Vhahangwele tshifhinga tsha u ya tshikoloni nahone hani? (2)
- 1.3 Nzulele ya Vhahangwele yo vha i ifhio muso a si khou ya tshikoloni? (2)
- 1.4 Tsho itisaho uri mme a Vhahangwele vha todu thithisea muhumbuloni ndi mini? (2)
- 1.5 Talutshedzani zwine lifurase lo talelwaho nga fhasi la amba zwone. (2)
- 1.6 'Vhahura ndi vha ndeme.' Ni a tendelana naa na fhungo ili zwi tshi kwama Vhahangwele? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 1.7 Ndi ngani thohoyatshikolo tsha phuraimari vho vha vha tshi khou kondisela Vhahangwele kha u dzhena tshikolo? (2)
- 1.8 No sedza phara ya 5, ndi zwifhio zwi no sumbedza uri Vhahangwele o vha a tshi funa tshikolo? (2)
- 1.9 Nangani phindulo yo teaho kha mutevhe wo nekedzwaho.
- Liambele lo swifhadzwaho li amba u ...
- A shelwa mapfura ndevheni.
 B sa pfa.
 C thetshelesa.
 D sa vhona zwavhuḁi (1)

- 1.10 Thoho dza zwickolo zwa phuraimari na sekondari vha na zwiito zwi no fana. Ndi ngani ni tshi tendelana na likumedzwa ili? (2)
- 1.11 Ndi zwifhio zwine muniwali a khou tama u bvisela khagala nga zwiito zwa vhagudisi? (2)
- 1.12 Zwo bvelelaho kha Vhahangwele mafhungoni aya zwi a tendisea naa? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)
- 1.13 Arali ho vha hu inwi Vhahangwele no vha ni tshi nga ita mini musi no no vuledza pfunzo dzaṅu ni tshi humbula zwe vhagudisi vha ni itela? (2)

TSHIBVELEDZWA TSHA B: TSHIFANYISO

[www.black and white images]

- 1.14 Ni vhona avha vhana vho tevhela maga a tsireledzo musi vha tshi khou reila baisigira? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)
- 1.15 Ndi zwifhio zwe avha vhana vha ita zwa u pfuka mulayo wa badani? (2)
- 1.16 Ni vhona u reila baisigira zwi na mbuelo dzifhio? Nwalani MBILI. (2)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI**MBUDZISO 2**

Vhalani mafhungo a re (TSHIBVELEDZWA TSHA C) afho fhasi ni kone u n̄wala mbuno dza SUMBE ni tshi sumbedza ndeme ya maḍi v̄hutshiloni.

NDAELA:

1. N̄walani mbuno dza SUMBE dzi kha mafhungo a p̄falaho, ni tshi sumbedza ndeme ya maḍi v̄hutshiloni.
2. Tshivhalo tsha maipfi T̄SHI SONGO PADA 70.
3. Nomborani mafhungo aṅu u bva kha 1 u ya kha 7.
4. N̄walani mbuno NTHIHI kha fhungo liṅwe na liṅwe.
5. Shumisani maipfi ANU.
6. Sumbedzani tshivhalo tsha maipfi e na a shumisa e zwitangeni mafheloni a manweledzo/samari yaṅu.

TSHIBVELEDZWA TSHA C**NDEME YA MAḌI V̄HUTSHILONI**

Zwoṯhe zwo sikwa zwi zwa ndeme fhedzi vhuleme hazwo vhu sa fani. Tshiṅwe tshi nga v̄ha tsha v̄huthogwa huṅwe tshi si v̄he na ndeme. Maḍi a sa v̄ha hone hu v̄ha na mutshinyalo.

Zwoṯhe zwi tshilaho zwi ṯoḍa maḍi nga nd̄ila dzo fhambanaho. Vhathu, zwipuka na yone miri zwi a nwa maḍi zwa takala. Muthu na dziṅwe phukha zwa engedza nga u shumisa maḍi u ṯamba, muvhili wa rotholelwa.

Vhathu v̄ha dovha v̄ha shumisa maḍi kha u kuv̄ha zwiambaro musi zwo no v̄ha na tshikha feḍa la p̄fuluwa. Musi hu tshi fhatiwa dzin̄du, maḍi ndi a ndeme kha u suka mavu kana yone semennde.

N̄amusi goloi dzi vho tou itelwa fhethu hadzo ha u ṯamba, hu tshi khou shumiswa maḍi. Naho hu tshi khou ṯoḍwa tshede, maḍi ndi a ndeme kha mushumo uyu. Dzifeme nnzhi dzi ṯoḍa maḍi u dzimula mitshini musi yo no shumesa. Maḍi a sa v̄ha hone zwithu zwi a tshinyala. Zwiliwa zwine ra la zwi bikwa nga maḍi hu si zwa ano maḍuv̄ha hune zwa tou hadzingwa, u tshi vho la wa wana malofha o ita govho, zwi tshi khou itiswa ngauri a ho ngo shumiswa maḍi.

Maḍi ndi a ndeme kha zwoṯhe. Ri tea u a vhulunga zwav̄huḍi. Ndi ngazwo na muvhuso u tshi ombedzela u vhulunga maḍi. Hu na v̄haṅwe v̄hane v̄ha khou tambula maḍi nga nd̄ila i v̄havhaho.

[Zwi bva kha thimu ya v̄halingi]

ṯHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B:**10**

**KHETHEKANYO YA C: ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE
KWA LUAMBO**

MBUDZISO 3: KHUNGEDZELO

Talelani khungedzelo uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi no tevhela.

TSHIBVELEDZWA TSHA D

MUBONYOLOS!

NANGA YA MATO

A vha tsha kona u vhona zwavhuḏi?

A vha tsha kona u vhala zwavhuḏi?

Ri ita muaro, ra lulamisa mangai. Ri rengisa mangilasi na fureme dza mathakheni. Ri alafha vhatu vhothe. Ro vha lindela. Mitengo yashu ndi bukuṭa. Ri wanala Mphephu Plaza kana vha ri kwama kha 015 970 4421 na kha imeili: maṭo@gmail.com nga nḏa ha Swondaha fhedzi. Ri shuma vhukati ha 08:00 u swika 17:00.

[www.black and white images]

- 3.1 Kha iyi khungedzelo hu khou kungedzelwa mini? (1)
- 3.2 Ndi thaidzo dzifhio dzine vhatu vha nga thuswa khadzo? (2)
- 3.3 Khungedzelo iyi yo livhiswa kha tshigwada tshifhio tsha vhatu? Ndi ngani ni tshi ralo? (2)

3.4 Nangani phindulo yone yone kha mutevhe wo nekedzwaho:

Vhathu vha Mubonyolosi vha shuma awara dza ...

- A 10.
- B 20.
- C 09.
- D 27.

(1)

3.5 Ipfi 'bukuta' li fhura hani vhavhali vha khungedzelo iyi? (2)

3.6 Inwi ni vhona hu zwifhio zwa tshihadu zwine zwa nga tutuwedza vhathu u dzhiela nzhele khungedzelo iyi? Tikedzani. (2)

[10]

MBUDZISO 4: KHATHUNI

Talelani khathuni uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi no tevhelela.

TSHIBVELEDZWA TSHA E

[www.black and white images]

4.1 Vhubindudzi ho taniwaho kha FUREME 1 ndi vhufhio? (2)

4.2 Kha FUREME 1, muthu o faraho tshibambiri u vhonala e kha mbonalo ifhio? Ndi ngani ni tshi ralo. (2)

4.3 Ndivho ya muthu o faraho tshibambiri kha FUREME 2 ndi ifhio? (2)

4.4 Ndi vhushaka vhufhio ha vhathu vha re kha FUREME 3? Tikedzani phindulo yanu. (2)

4.5 Ni vhona luambo lwo shumiswaho kha khathuni iyi lu tshi kwama vharengi nga ndila-de? Tikedzani. (2)

[10]

MBUDZISO 5

- 5.1 Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khao.

TSHIBVELEDZWA TSHA F: PHUROSА

U KONDELELA HU DISA DAKALO	
1	Ngoho ndi zwa vhukuma, <u>vhutshilo vhu nga mavhele</u> vhu a tahulelwa. Tambulani ndi muthannga ane a dzula na mme awe Vho Muthudzina. Ndi ene tanzhe, a tevhelwa nga vhasidzana vhavhili. Mme awe a vha shumi, vha tou lindela ane a nga vha nea mushumo wa tshifhinganyana. 5
2	Muthannga uyu u andana na u vhala bugu. Mishumo ya tshikolo o vha a tshi i shuma nga u fhulufhedzea. Thaidzo yawe ndi ya vhushai, he ha ita uri tshikolo tshi tshi bva na mafheloni a vhege a vhe a khou shuma midini. O vha a tshi direngela zwiambaro, u didzhenisa tshikolo na u thusa hayani nga zwiliwa nga tshelede ye a vha a tshi hola. 10
3	Tambulani n̄waha u tshi fhela o phasa thero dzothe nga n̄aledzi, a tou nanga uri u ya u dzhenafhi ngauri o vha o dzhiiwa hothē he a ita khumbelo. O mbo di gudela u vha muinzhiniara, a phasa nga tshifhinga tsho pimiwaho. U tou fhedza a mbo di wana mushumo kha feme khulwane nahone a tshi hola zwavhudi. Ha Tambulani ho no vha na n̄du ya n̄tha na fhasi, vhashumi vhanzhi na goloi n̄nzhi. Vho Muthudzina vho rengelwa goloi yavho. Mudzulatsini wavho o amba a ri: N̄ne ndo vha ndi sa humbuli uri ndi do namedzwa goloi nga Tambulani. 20

- 5.1.1 Bulani dzina la figara ya muambo yo talelwaho nga fhasi. (1)
- 5.1.2 Kha phara 1, topolani lifhambanyi la ipfi 'Vhatukana', ni vhumbe fhungo ngalo. (2)
- 5.1.3 Topolani lidadzisi la maitete kha phara ya vhuvhili ni vhumbe fhungo ngalo. (2)
- 5.1.4 Hu na dzina khumbulelwa kha phara ya vhuvhili. Li topolani ni vhumbe fhungo ngalo. (2)

- 5.1.5 Nangani phindulo yone kha mutevhe wo nekedzwaho.
Thangi ya dzina nwana ndi ...
- A nwa-
B mu-
C mi-
D n- (1)
- 5.1.6 Isani fhungo lo swifhadzwaho kha tshifhinga tshi daho. (2)
- 5.1.7 Kha phara ya vhuraru hu na mapharanomi a nwaleni. (2)
- 5.1.8 Shandukisani fhungo li tevhelaho li ye kha luambo lwa u vhiga.
Mudzulatsini wavho o amba a ri: 'Nne ndo vha ndi sa humbuli
uri ndi do namedzwa golo nga Tambulani.' (2)

- 5.2 Talelani tshifanyiso, ni vhale na mafhungo o disendekaho khatsho, ni kone u fhindula mbudziso dzi no tevhela.

TSHIBVELEDZWA TSHA G: TSHIFANYISO

Mahola ndo dalela Durban na vha muṭa wa hashu. Lwo vha lu lwa u thoma ndi tshi vhona lwanzhe. Ro diphina nga u bambela na u tambela maḍini. Musi magabelo a tshi ḍa ro vha ri tshi fhufha vhavhili vha sera. Ri tshi eḍela ro vha ri tshi tou tsumbu nga maneto. Ngoho vhana vha vhasidzana vha a fhira vhatukana nga u bambela.

[[www.black and white images](http://www.blackandwhiteimages.com)]

- 5.2.1 Topolani libulafhethu kha mutaladzi wa u thoma ni vhumbe fhungo ngalo. (2)
- 5.2.2 Mafhungoni aya hu na lidiiti, li topoleni ni vhumbe fhungo ngalo. (2)
- 5.2.3 Ndi ngafhi he muṭwali a dzhia sia mafhungoni e na vhala? (2)

[20]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 40
MARAGAGUTE: 80